

Социални аспекти на публичната администрация

Румяна Милкова*, Лучиян Милков**

Резюме: В статията се анализира същността на системата „Публична администрация“ и, по-специално, нейните социални аспекти. Търси се динамиката на системата и нейното непрекъснато усъвършенстване в социален аспект, т.е. все по-силното присъствие на социалните и гражданските процеси в живота на обществото и необходимостта от тяхното разрешаване. Публичният сектор е подложен на непрекъснат натиск за усъвършенстване и подобряване на своята ефективност и ефикасност, както от гражданите, така и от социалните и обществени науки.

Основните проблеми, които предстоят за решаване от страна на публичната администрация у нас в следващите десетилетия, са свързани, преди всичко, с дейността на социалната администрация – с урбанизацията на обществото ни, инфраструктура, жилищна политика и строителство; планиране на селища от различен тип; грамотност и образование; здравеопазване; опазване на околната среда и екологично възпитание; обществен транспорт; осигуряване и използване на енергийните източници; решаване на проблемите със сметта.

Не на последно място са и въпросите с подбора и подготовката на кадри за адми-

нистративен труд, процеса на обучение в специалността „Публична администрация“, учебните планове и програми за бакалавърска и магистърска степен, подготовката на докторанти, които ще се реализират в практическата социално-административна дейност на централно или регионално ниво.

Ключови думи: социална администрация, личност, човешки ресурси, обучение, образование, адаптация, управление, правни основи на социалната администрация.

JEL: H1, H5, I12.

Въведение

Публичната администрация в Република България разработва и решава голям брой въпроси и проблеми, свързани с живота и дейността на гражданите и техните взаимоотношения с държавните и местни институции, със структурата и функциите на административните органи, основните задачи на държавното и местно управление, административните права и задължения, способите и прийомите за тяхното осъществяване. Поради всичко това, тя се представя с много „лица“, всяко от които има реално и съществено значение за живота на социума, като цяло, и на отделната личност, в частност.

За съвременното гражданско общество е присъща задачата да се издигат защитни механизми и бариери пред негативните административни действия и практики, а ролята на четвъртата власт (масмедиаите) е решаваща в тази област. „В контекста

* Румяна Милкова е доктор, професор в катедра „Социална педагогика“ на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, e-mail: milkovaru@abv.bg

** Лучиян Милков е доктор на науките, доцент в катедра „Публична администрация“ на УНСС, e-mail: milkov@abv.bg

на съвременните реформи в държавното управление и промените в публичната администрация, предлаганите теми и повдигнатите въпроси са особено актуални, тъй като максималната прозрачност и поддържането на постоянен диалог с гражданите, относно вземането на важни управленски и административни решения, са сред най-важните фактори за ограничаване на корупцията и стимулиране на етично поведение в публичната администрация” (Кацамунска, 2008, с. 47). Практиката в публичната администрация (централна и териториална) и администрацията на организациите в публичния сектор показва, че всеки държавен служител непрекъснато се изправя пред различни по вид ситуации, сблъсква се с множество конфликти на ценности и нравствени дилеми, които, в никакъв случай, не оправдават неетичното му, понякога, поведение. Напротив, той е длъжен да се съобразява с общоприетите, утвърдени нравствено-поведенчески норми и навлизащите у нас европейски стандарти за общуване между администрация и граждани и да ги спазва в дейността си. „Във всяка администрация се вземат важни решения, пряко засягащи всички граждани, и това налага тя да поражда висока степен на доверие в обществото. Затова, публичният имидж на организацията трябва да е силно убеждаващ и пораждащ доверие” (Павлов и др., 2000, с. 8). Необходимо е администраторите да са сериозно подготвени, да притежават висока професионална култура и освеженост за целта, същността и съдържанието на професията.

У нас публичният сектор е подложен на непрекъснат натиск за усъвършенстване и подобряване на своята ефективност и ефикасност. Това, от своя страна, налага пресмисляне на цялостната политика на държавата в тази област – търсят се най-надеждните механизми за качествен подбор на кандидат-студентите, насочили се към специалността „Публична администрация”.

Поставят се сериозни изисквания пред компетентността и подготвеността на преподавателите, отговорни за професионалното формиране и израстване на бъдещите администратори. Правят се качествени опити за усъвършенстване на процеса на обучение по специалността и насищането му с нови, интерактивни методи на обучение, чрез които се постига максимален ефект за минимум време и средства; оборудват се и се обзавеждат лаборатории по административно обучение с най-нови информационни и комуникационни технологии (ИКТ), с тренажорни зали за изграждане на умения за качествена работа с граждани и организации. Ангажират се държавната администрация (централна и местна), администрацията на организациите от публичния сектор, да приемат на летен стаж и производствена практика студенти от специалността „Публична администрация”, които да се запознават на място със специфичните особености на административната дейност в различните области на обслужване на гражданите и организациите.

Социалната администрация има водещо значение за качествено и своевременно обслужване на интересите на индивидите, групите, организациите, обществото, за реализацията на социалните услуги, както в семейната среда, така и в специализираните държавни и общински институции.

Членството на Република България в НАТО и ЕС постави пред държавните и местни органи нови, много сериозни изисквания по отношение на административното обслужване на гражданите и организациите. Във връзка с това, значимостта и ролята на публичния сектор нараства и все по-осезателно въздейства върху социалното, културното, образователното, управленското и икономическо развитие на страната. Социалните процеси в международен и национален мащаб непрекъснато се усложняват, променят и динамизират, поради което мярката на тяхното админи-

стративно обслужване и правно регулиране невинаги съответства на конкретните интереси на физическите и юридически лица.

Пред българските граждани се разкриват възможности за реализация на трудовия пазар на обединена Европа, в това число и в областта на административните структури. Мащабните промени в традиционния стил на живот в България и навлизането на общоевропейските ценности изискват от гражданите на страната по-добро разбиране на другите и на света като цяло, взаимно уважение и толерантност, мирен обмен и истинска хармония – именно, нещата, които най-много липсват в съвременния свят. Тук, според нас, е мястото да се реализират възможностите на новата теория за хуманистично възпитание, и както пише Ж. Делор: „Да се научим да живеем заедно, развивайки разбирането за другите и за техните истории, традиции и духовни ценности и създавайки на тази основа нова духовност, пронизана от признанието за нарастващата ни взаимозависимост и от комплексен анализ на рисковете и предизвикателствата на бъдещето, духовност, която би стимулирала хората да работят върху общи проекти и да разрешават неизбежните конфликти по разумен и мирен начин. Утопия, би казал някой, но това е необходима Утопия, наистина жизнено важна, ако искаме да се изплъзнем от опасния кръг, породен от цинизма и примирението” (Делор, 1996, с. 20-21).

1. Същност и специфични черти на социалната администрация

Социалната функция е жизненоважен и структурообразуващ елемент на публичната администрация. Тя е насочена към всички видове социални дейности и услуги, осъществявани от органите на централната и местна администрация в Република България и от администрацията на организациите в публичния сектор – администра-

цията на организациите за публични услуги (здравни, учебни, образователни, спортни); администрацията на публичните стопански организации (комунално обслужване, транспортни, инфраструктура, промишлени); администрацията на организациите с идеална цел (фондации, сдружения, читалища).

Социалната администрация има водеща роля при съвременното и качествено обслужване на интересите на индивидите, групите и държавата. Тя е елемент от правното „дърво”, с корен – публичното или държавното право; първо разклонение – административното право, и второ разклонение – социалните закони, подзаконни актове и институции.

Необходимо е да се вникне в предизвикателствата, стоящи пред администрацията в страната, през второто десетилетие на века. В края на 2020 година страните – членки на Европейския съюз, ще отчетат постиженията си съобразно Програма 2020 на ЕС, в която специално място заемат въпросите, свързани със социалните дейности във всички области на живота на гражданите на обединеното Европейско пространство.

Социалното административно обслужване обхваща огромни човешки маси. Разпростира се върху личности от различно вероизповедание, светоглед, образование, възраст – от новородени до хора от т.н. патриаршеска възраст. Като страна, разположена в Югоизтока на ЕС и граница между него и останалия свят, Република България вече е привлекателна дестинация за граждани на страни вън от ЕС – икономически и политически имигранти, бежанци и хора, търсещи убежище. Те също са обект на дейността на висшата и местна администрация – настаняване, здравни грижи, образование (овладяване на български език, придобиване на квалификация и специалност, продължаващо обучение в училищата и университетите), събиране на разделени семейства, осигуряване на

препитание, включване в трудовия процес. В този аспект, проблемите на публичната администрация засягат всички отрасли на науката и се поддават на разбиране само чрез комплексни, интегрални възгледи, оценки и проучване.

Тук се преплитат личните интереси на хората (социални, образователно-възпитателни, здравно-медицински, юридически, икономически, политически, културни, религиозни, семейни, граждански, трудови и др.) и интересите на държавата (Народно събрание; Президентство; съдебна власт; правителство – министерства, държавни комисии, държавни агенции, изпълнителни агенции, областни, общински, районни и кметски управи; организации в сферата на публичния сектор). Само професионалисти, с необходимата степен на подготвеност, готовност за административен труд и владеене на основните нравствено-етични качества, могат да издържат на високото нервно напрежение, на настъпателността, а, често пъти, и на агресивността на отделни лица към структурите на администрацията и нейните служители.

Повишената нравствено-етическа култура на служителите от областта на социалната администрация е гаранция за качествено и ефикасно изпълнение на техните професионални задължения. Общите глобализационни процеси, засегнали света и Европа, не отминават Република България – наши граждани се радват на културно обслужване от различните структури на администрацията в чужбина и имат възможност не само да сравняват, но и да изискват същото и у нас. Много български частни и държавни институции работят с представители на други страни, от Обединена Европа и извън нея (инвеститори, предприемачи, собственици на организации – банки, фирми, производствени предприятия, фондови борси). По този начин у нас се привнася позитивният чужд администра-

тивен опит от страни с развито гражданско общество.

Основните проблеми, които предстоят за решаване от страна на публичната администрация у нас в следващите десетилетия, са свързани, преди всичко, с дейността на социалната администрация – с урбанизацията на обществото ни, инфраструктура, жилищна политика и строителство; планиране на селища от различен тип; грамотност и образование; здравеопазване; опазване на околната среда и екологично възпитание; обществен транспорт; осигуряване и използване на енергийните източници; решаване на проблемите със сметта.

Всичко това, според нас, налага цялостен стратегически подход към управлението на човешките ресурси, структуриране на публичната социална администрация на национално и местно ниво, промени в побора на административния персонал, както в държавната администрация, така и в администрацията на организациите в публичния сектор, категорични изисквания за съответстващо образование (бакалавърска, магистърска и докторска степени по публична администрация, следдипломна квалификация и специализация по конкретни, особено важни въпроси на социалната административна дейност, съобразно структурите, които извършват тази дейност).

В настоящата разработка авторите се насочват към етимологичното определение на социалната администрация, разглеждат някои интердисциплинарни основи на нейното функциониране, отделят внимание на правните основи, норми, източници и отношения. Целта е да се анализира същността на правната култура на административните служители, тъй като в непосредствената си дейност те прилагат динамично изменящи се нормативни актове, като използват различни правни елементи и структури.

Социалните процеси в национален и

Социални проблеми

международен мащаб се усложняват и динамизират, поради което мярата на тяхното правно регулиране и административно обслужване невинаги съответства на конкретните интереси на физическите и юридически лица. При тези условия изучаването на социалната администрация винаги е актуално и необходимо, както на работещите в момента във всички структури на социалната администрация в Република България, така и за онези, които се подготвят във висшите училища за бъдеща професионална дейност в централната и местна социална администрация.

Преходът към икономика на услугите в България през XXI век означава повече хора, търсещи обслужващи професии, много от тях с очаквания за висококвалифицирана и добре платена работа. Така възниква „потребност от потребност“ за техните услуги. Постепенно професионалната грижа на специалистите измества органичните практики на подкрепа и лекуване (в широкия смисъл на думата) в добре функциониращите общности.

Професионализацията на услугата – здравна, образователна, административна, транспортна и грижата за личността означават, от своя страна, комодификация (превърщането им в стока или продукт), мениджмънт (професионално управление на системата на услугите) и окурсяване (превърщане на уменията в задачи на учебните програми и учебните планове, чрез които се овладяват множество знания, умения и навици).

Развитието на човечеството в последните 10 000 години – епоха, наречена „Цивилизация“, е неразривно свързано с възпитанието, образованието и обучението на децата и младежите, изграждане у тях на готовност за владееене на всички видове и форми на феномена „общуване“. Всяко значимо постижение на цивилизацията се отразява позитивно върху възпитанието и образованието, а те, от своя страна, ус-

коряват по-нататъшния прогрес на цялото общество, във всички области – наука, култура, изкуство, техника, технологии. С основание А. Тофлър (1995) посочва, че от всички ресурси, необходими за осъществяване на прехода от индустриално и постиндустриално към информационно общество, най-всеобхватно е познанието, разбирано в широкия смисъл на думата, като информация, образи, символи, култура, идеология и ценности. Ускорението и промяната са основни характеристики на съвременния свят, в който глобализацията и диверсификацията протичат успоредно една спрямо друга. В условията на информационното общество перманентното осъвременяване на познанията, чрез образование през целия живот (Lifelong learning), е от изключително голямо значение за професионалната адаптивност и пригодност на личността към предизвикателствата на времето.

„Европа на познанието“ (Болонска декларация за създаване на общоевропейско образователно пространство за висше образование; Болонски процес, 2011; Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот; Европейски стандарти за качество на висшето образование; Официален вестник на ЕС, 2011; Образование за всички – Дакарска рамка за действие; Портал Европа; Процесът от Копенхаген и срещата на министрите на образованието на страните от ЕС в Брюксел през декември 2010 г.) е фактор за: социален прогрес; формиране на европейско самосъзнание; развитие на устойчиво, демократично общество; формиране у гражданите от всички държави от Европейския съюз на нагласа за принадлежност към общото културно пространство; възпитание на пиетет към свободата и свободния избор на личността – на образование, партньор, религия, професия, светоглед; приемане, толерантност и търпимост към другия, различния.

Неслучайно, основополагащата декларация от Болоня (Болонски процес, 2011) при-

зовава университетите на интелектуално съревнование в „Триъгълника на знанието“ (Болонска декларация за създаване на общо-европейско образователно пространство за висше образование; Болонски процес, 2011; Европейски стандарти за качество на висшето образование) – „образование-иновации-научни изследвания“.

В тези условия качеството на образованието се осигурява чрез обучение в компетенции в „центрове на съвършенството“ (Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот; Европейски стандарти за качество на висшето образование): най-добрите висши училища трябва да се обединят с най-силните научно-изследователски институции и най-щедрите търговски партньори. В тези центрове процъфтява науката и към тях се стремят мотивираните студенти. Именно там, помощта на Европейския съюз ще бъде съществена и значима, ще се оказва специална подкрепа на всички евристични модели на действие и поведение. Университетите, подготвящи администратори, следва да обединят усилията си за развитие на професионални компетенции и ключови компетенции у младите хора (Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот; Европейски стандарти за качество на висшето образование; Образование за всички – Даркарска рамка за действие; Портал Европа).

Така очертаната съвременна образователна ситуация, осъществяваща се на фона на активни иновационни процеси в социалната и икономическа сфери, поставя на преден план подготовката на администратори от съвсем различен тип. Те трябва да са способни да работят в иновационно развиващото се общество, с предприемачески дух да творят иновации, както и да иницират тяхното раждане, реализиране, мултиплициране в дейността си.

Съвременните изследвания на различни аспекти на административното образование (както на Запад, така и на Изток) са

насочени към разрешаването на противоречия, характерни за висшето образование в контекста на „Европа на познанието“:

- несъответствие между „академическото обучение“, основано на „знаниевия“ подход и необходимостта, на изхода на своето обучение студентите да могат да демонстрират владеенето на професионални и ключови компетентности;
- многопредметност на хуманитарното познание, необходимо за качествена подготовка на добри специалисти, и отсъствие на психологическа, педагогическа и методическа интеграция, на „хоризонтални“ и „вертикални“ връзки между дяловете на това познание;
- несъвместимост между стереотипа на преподавателя във висшето училище и въвеждането на компетентностния подход в обучението;
- наличие на вариативни учебни пособия по психологически, педагогически и административни модули и потребност от национална стандартизация на професията „Администратор“ и висшето административно образование (Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот; Европейски стандарти за качество на висшето образование; ECET 2020. Образование и обучение за устойчиво развитие; Официален вестник на ЕС, 2011);
- поява на нови, динамични административно-управленски дисциплини (административна етика; конфликтология; административна култура; административно общуване; административен мениджмънт; административна компетентност и компетенции) и необходимост от учебно-методическото им осигуряване – с човешки ресурс, информационни и комуникационни технологии и съответстваща научна литература – студии, книги, учебници, помагала и пособия;

Социални проблеми

- необходимост от по-тясна връзка между теорията и практиката в процеса на обучение на бъдещите администратори – семинари, лектории, посещения на административни центрове, летен стаж и гържавна практика в различни по структура и вид административни централи.

Подготовката на специалисти за административната сфера, в този момент, не е изследвана многоаспектно и не са проучени мястото и ролята на различните дейности в университетите, които подготвят администратори.

Науката, от позициите на теорията и анализа на практическата дейност, съществува именно за това – да осмисля човешкото битие; да помага на личността в случаите на колебания и затруднения при избор на училище, специалност, професия и място за реализация на трудовете и професионални възможности. Тя е призвана да определя методите, пътищата и средствата за преодоляване на конфликтите в процеса на общуване с хората и организациите; да предсказва и прогнозира пътищата за усъвършенстване на професионализма на администратора в пряката му професионална дейност, която е, преди всичко, социално организирана и носи белезите на хуманното междуличностно взаимодействие и сътрудничество.

През XXI век проблемите за методологията и методите на научно изследване в социалните и политически науки стоят много по-остро, отколкото в предходните десетилетия. Причините се коренят в следното:

- Динамична и бързо протичаща диференциация и, редом с това, сериозна интеграция на социалните науки, което довежда до появата на нови направления.
- Взаимно проникване на науките и развитие на множество гъщерни клонове в тази област на научното познание.

- Натрупване на огромно количество изследователски факти и данни от различни по вид и характер изследвания, за които е необходим качествен научен анализ. Често пъти, те не са по възможностите на отделна наука и национална изследователска система.
- Бързо навлизане в областта на социално-административните системи на информационните и комуникационни технологии (ИКТ), глобалната световна мрежа Интернет, реализация на електронното, дистанционно и кореспондентско общуване между гражданите и организациите, от една страна, и елементите на социалната администрация, от друга страна.
- Бурен научен, технически, социален и културен прогрес в развитите гържави, утвърждаване на Европейския съюз като социално-икономически и политически модел от нов тип, при който се реализират нови ценности, с възможности за свободно движение на идеи, хора и капитали в новото европейско пространство.

Всичко това прави особено актуални изследванията в областта на методологията на административната дейност, от чието решение зависи ефективността на поставените пред всички нейни елементи задачи. „Методологията е призвана да способства повишаване ефективността на изследователския процес, да разширява арсенала на изследователската проблематика, да се включва в решаване на актуални проблеми, отразяващи насъщните потребности на теорията и практиката на възпитанието” (Поликаров, 1987, с. 4).

Отправна точка, естествено, е административната практика, т.е. положението в съвременната българска администрация – централна и местна. Ситуацията в тази сложна област, както и в социалната сфера, е специфична и нееднозначна. Все още,

не могат да се игнорират трудностите на преходния за България период, от 1989 г. до сега: идейно-политически, нравствено-етически, финансово-икономически. В тези условия необходимостта от методологически анализ на протичащите в административната система процеси и тяхната научна обоснованост се проявяват с особена острота, и, редом с това, стават сериозна потребност за новото осмисляне и развитие на самата методология на науките от административния цикъл.

2. Етимологически основи на социалната администрация

Социалната администрация няма еднозначно научно и практическо определение. Опитът ни за определение на нейната същност е своего рода актуално предизвикателство пред нас.

1. Определение на социалната администрация

Определението на социалната администрация може да се обоснове, като се използват различни основни позиции.

Етимологичната позиция се основава на семантичното значение на нейното наименование. Думата „социална“ има латински произход – „social“. Тя означава обществен (съвместен) живот на хората като индивиди, семейства, групи, класи, в границите на определена обществена организация, каквато е държавата.

Съвместният живот на хората е единство на различията. Единството се проявява в приложението на принципите на солидарност, социална справедливост и социална сигурност. Различията са присъщи на индивидите, семействата и групите, чийто нормален начин на живот е съпътстван от специфични цели, потребности, интереси, права и отговорности, както и с преодоляване на рискове или опасности, като болест, безработица, обедняване, социална

изолация, насилие и др. Преодоляването на тези основни социални рискове или тяхното текущо и последващо лекуване създават многообразни и сложни отношения между хората и съществуващата държавна организация. За укрепването и развитието на тези отношения държавата създава свои специфични органи, с особени функции и съответни правила за организация, структура и органи.

Основните функции, които изпълняват обществените или социалните отношения, са:

- Защитна или подпомагаща за отделни индивиди и групи, които са лишени от минимални средства и условия за труд и живот и съществуват на границата на оцеляването. Това са най-бедните слоеве от населението, маргиналните групи, трайно безработните, социално слабите и др.
- Разпределителна, която обхваща прилагане на подходящи разпределителни и преразпределителни механизми на доходите, материалните блага и основните жизнено услуги. Преследват се механизмите на социалната справедливост за осигуряване на равен достъп на всички граждани до социалните услуги.
- Производствено-икономическа, включваща взаимодействие и взаимната обусловеност между развитие на икономическите и социалните дейности в интерес на отделни или на всички слоеве от населението.
- Поддържаща здравословно равновесие между отделните съставни части на обществения организъм, като се регулира безконфликтното сътрудничество между интересите на отделни граждани, социални групи, от една страна, и интересите на държавата, от друга.

Терминът „администрация“ има латински произход – „administration“. Той обединява обществените дейности, носещи наимено-

Социални проблеми

ванието „служене“ и „обслужване“. Резултатите от тях нямат материално веществен характер и не могат да се натрупват или разменят на пазара като стоки. Административните органи създават специфични резултати под формата на различни по вид и характер услуги. При тяхната характеристика могат да се прилагат и допълнителни критерии като:

- висока степен на времева, трудова и потребителска съвместимост;
- определяща роля на професионално-квалификационните, психичните и комуникативни качества и способности на обслужващия персонал, т.е., колкото по-квалифицирани са административните служители, толкова по-висококачествени са резултатите от професионалната им дейност;
- голяма динамика на потребностите и усложняване на оборота на различни документи в и извън отделните обществени органи и организации. След приемането на Република България в Европейския съюз е наложително приемането на нови правила за действие на администрацията, както на национално, така и на местно ниво.

Администрацията в Република България има множество имена: публична, държавна, общинска, социална, данъчна, фирмена и др.

Според българския тълковен речник (Български тълковен речник, 1996, с. 703), публичността е свързана с достъпността на гражданите до обществените дейности, нещо което става явно за хората. Нашата администрация не може да се характеризира с цялостна достъпност, познаване и спазване на административните актове от българските граждани и от съществуващите в момента административни институции в цялото общество, поради множество причини.

Признаците на държавната администрация придобиват всеобхватно прило-

жение, включително в наименованията на утвърдените от МС на РБ Методически указания, както и в критичните оценки, свързани с членството ни в ЕС.

Насочваме вниманието си към изследване на държавната и местна социални администрации, които изпълняват социално-подпомагащи, регулиращи и поддържащи единството между отделните групи, държавата и останалите административни органи и организации, задачи и роли.

2. Интердисциплинарни основи на социалната администрация

Социалната администрация е необходимо да бъде разглеждана като част от обществените, политическите, правните, икономическите, управленските, информационните, психолого-педагогическите науки и учебни дисциплини.

2. 1. Основополагащо значение за определението на социалната администрация има социологическата наука.

Според М. Вебер (1992), източник на социологическо знание е емпирическият опит на човечеството. Основното съдържание на социалния живот е социалното действие, което означава човешко действие или поведение. Социалното действие е непосредствен предмет на изучаване от страна на социологията. За него, най-очевидно, образът на проблематиката на конфликта се проявява в социологията на политиката, особено във връзка с анализа на трите идеално-типични форми на господство – подчинение или форма за осъществяването на власт: традиционно, харизматично и рационално. При анализа на властовите отношения, основно значение имат не толкова актовете на насилие, колкото самите механизми на съгласие с държащите властта. Страхът за живота и имуществото не е единственото основание за приемане на властта.

М. Вебер е автор на идеята на основ-

ните принципи и организация на идеалната или бюрократичната администрация. Според него, тя трябва да се състои от йерархично подредени организационни форми, създадени за рационално координиране на трудовите дейности, за успешно изпълнение на служебни задачи и административни цели. Характерните особености на бюрократичната организация са:

- ясно посочване и дефиниране на конкретни отговорности, компетентности и компетенции, чрез разработване на стройна и издържана система от функции, организационни звена и длъжности;
- изградена йерархия на властта, функциите и трудовите възнаграждения, с помощта на която се осигурява вертикална подреденост на взаимоотношенията на по-високите звена и длъжности с тези на по-нисшите нива в системата на административните служби;
- съществуване на редица общи правила, стандарти и норми, с които се утвърждават взаимоотношенията между длъжностите и се игнорират междуличностните противоречия, конфликти и противопоставяния;
- утвърдени, приемливи и категорични критерии за подбор и назначаване на административните служители, за справедлива служебна оценка и гарантиране на възможности за професионално израстване на персонала;
- строго разграничение между личния и служебен живот на заетите лица в административните организации.

Теорията за идеалната администрация (Вебер, 1992) е класическа и е приета от множество държави от Европа и света.

2. 2. Социалната администрация може да се разглежда като част от политическите науки.

Политиката на управляващите рефлектира директно върху дейността на социалната администрация чрез регулиране

на социалните помощи, формите на здравеопазване, правото на труд и борбата с безработицата, с бедността, социалната адаптация и гражданската интеграция на маргиналните слоеве в страната. Социалната администрация в страната ни е подвластна на идеите и политически възгледи на господстващите партийни организации и тяхното проектиране в решенията на законодателните и изпълнителски органи, както на национално, така и на местно ниво. „В различните политически системи се проявяват различни съчетания от материални и идейни интереси, подтикващи хората към съгласие с властта или обратното, към протести срещу нея. В хода на историческото развитие на цивилизацията се изработват все по-сложни форми на взаимоотношения на индивидите и властта, на обществените структури и политическите институции“ (Вебер, 1992, с. 79).

2.3. Социалната администрация е непосредствено свързана с науката за управление.

Управленските функции – планиране, организиране, мотивация и контрол, намират широко приложение в дейността и функционирането на всички елементи на социалните администрации. Особено значение през последните години придобиват критериите за получаване и използване на основните социални, духовни, материални, финансови, човешки и информационни ресурси, чрез които най-бързо, справедливо и демократично се реализира социалното подпомагане в страната.

Поради непосредствената връзка на администрацията със съществуващите организационни формирания, социалната администрация разглежда организационните структури, организационното поведение, отношенията на субординация, ръководство и координация между персонала в отделните администрации като необходим и задължителен елемент в съществуването на социалния организъм.

Социални проблеми

2.4. Социалната администрация може да се разглежда като част от психолого-педагогическите науки и учебни дисциплини.

Тя прилага редица нравствено-етични, традиционни, верски и етнически критерии, придобити в семейната и обществена среда или възпитани у личността на гражданина с помощта на психо-корекционни, възпитателни и образователни принципи, методи, прийоми и похвати. В непосредствените обслужващи дейности социалната администрация използва многообразна и сложна съвкупност от минали, настоящи и предстоящи факти от личностно-индивидуалния и обществения живот на гражданите. Тези факти са собственост и се съхраняват от различни управленски структури и тяхното ползване изисква наличие на съгласувани форми, средства и правила за взаимодействие. Разширява се приложението на системно-структурния подход, изследването на операциите и компютърната обработка на данните.

2.5. Социалната администрация има многофакторни функционални връзки с голяма част от икономическите науки.

В областта на трудовата заетост, финансовото осигуряване, повишаване на ефективността на социалните услуги за различните групи от населението и за държавната организация на обществото социалната администрация винаги се обръща към системата на икономическите науки, за да разреши съществуващите проблеми и въпроси.

Следователно, социалната администрация е непосредствено свързана с всички науки, изучаващи обществения и социален живот на хората, но като изпълнява специфични функции, роли и задачи, тя има право на самостоятелно съществуване и изучаване.

3. Правни основи на социалната администрация

Правните основи на социалната администрация трябва да се търсят в цялата правна система на страната.

Структуроопределящият отрасъл или клон на правото е публичното право. Известно е фундаменталното деление на древното римско право на частно и публично. Според римския юрист Д. Улпиан (по Ангреев, 1992), частното право се свързва с ползата на частните лица, като юридически субекти, а публичното право се свързва с ползата на цялостната римска държава. Той дава дефиницията на римското частно право и го отграничава от римското публично право в своите „Институции“, които представляват учебник за начинаещи юристи. Според него, интересът, който правната норма защитава, е разграничаващ фактор между частното и публичното право. Частното право защитава интереса на частни лица, а публичното – на римската държава.

В процеса на историческата правна еволюция се налагат относително устойчиви отрасли на публичното право, като:

- конституционно право;
- административно право;
- финансово право;
- трудово право;
- наказателно право;
- международно право и др.

Съвременното административно право използва, най-често, два основни метода:

- императивен (властнически), който се характеризира с вертикална субординация на всички правни субекти, едни от които са властимащи (ръководители), а други подчинени;
- метод на равнопоставеност, при който обществените отношения се регулират чрез прилагане на традиционни, морално-

етически и религиозни правила за поведение или постигнато съгласие между тях.

Методът на равнопоставеност е свързан с прилагане на принципа на социалната справедливост. Според него, правните субекти са различни, но когато по обществени критерии те преживяват в неизгодни условия, се прилагат компенсирани правни норми.

Благодарение на административното право, социалната администрация регулира отношенията:

- между горестоящите (властимащи, ръководители) и долустоящите (подчинени, ръководени) органи на държавното управление;
- между органите на местно самоуправление и местната администрация;
- между органите на държавно управление и органите на местната администрация;
- между органите на държавно управление и обществените организации;
- във връзка с административно-правния статут на гражданите на страната;
- между органите на държавното управление и гражданите, по повод реализацията на административните права и задължения;
- възникващи вследствие на съдебен контрол върху административната дейност;
- при осъществяване на административно-наказателната дейност на държавните административни органи.

Административните дейности се регулират не само от административното право, но и от други клонове на правната система, определящи специфичните обществени отношения.

1. Източници на административното право

Под източници на административното право се разбират всички видове актове, които съдържат правни норми. Те са: Конституцията, законите, подзаконовите актове.

Конституцията на Република България е обнародвана в ДВ, бр. 56 от 1991 г., изменена и допълнена (ДВ, бр. 85 от 2003 г.). Тя е основният закон на страната. Въз основа на неговите правни норми се утвърждават всички закони и подзаконови актове.

Законите са следващият източник на административното право у нас. Те се приемат от Народното събрание и притежават всеобща и задължителна правна сила. Административни правни норми могат да се съдържат в закони, уреждащи общи административни отношения, като например:

- Закон за администрацията (Закон за администрацията, обн. в ДВ, бр.130, 1998 г.; изм. ДВ, бр. 99, 2001);
- Закон за административното обслужване на физически и юридически лица (Закон за административното обслужване на физически и юридически лица, обн. в ДВ, бр. 95, 1999)
- Закон за държавния служител (Закон за държавния служител, обн. в ДВ, бр. 67, 1999 г., изм. ДВ, бр.1 и бр. 25, 2000);
- Закон за Омбудсмана (Закон за Омбудсмана, обн. в ДВ, бр. 48, 2003 г., изм. ДВ, бр. 30 и бр. 68, 2006 г., бр. 42, 2009 г., бр. 97, 2010 г., бр. 29, 2012 г., В сила от 01.01.2004).

Преобладаващите източници на административното право са подзаконовите актове, като: постановления, правилници и решения на Министерски съвет, наредби, правилници, решения, заповеди, указания, издавани от министерства и ведомства, териториални изпълнително-разпоредителни органи и др.

Характерно за подзаконовите актове е, че техните разпоредби не могат да противоречат на Конституцията и законите, а могат да ги тълкуват и конкретизират в интерес на изпълняваните, от страна на изпълнителната власт икономически, социални, политически, образователно-културни и международни функции.

Социални проблеми

Приложението на много от законите е необходимо да се подкрепи със съответни правилници, утвърдени с постановления на Министерски съвет на страната.

Друг вид правилници са устройствените. Те уреждат устройството и задачите в различни административни органи – министерства, агенции, комисии, институти, съвети и други.

В частта на наредбите е подходящо да се посочи Наредбата за условията и реда за водене на Регистър на административните структури и на актовете на органите на изпълнителната власт (ПМС, ДВ, бр. 44, 2000 г., доп. ДВ, бр. 83, 2002). С наредбата се определят административните структури, условията и редът за вписване, както и за достъпа до информацията в Регистъра.

Изключително важна за съвременната администрация в Република България е Наредбата за условията и реда за атестиране на служителите в гържавната администрация (ПМС, № 105, 21. 05. 2002).

2. Субекти на административното право

Субекти на административното право са отделни човешки индивиди (физически лица) и организации от индивиди (юридически лица), които въз основа на действащите правни норми и актове, са носители на юридически права и задължения.

Субектите на правото е необходимо да притежават три качества: правоспособност; дееспособност; деликтоспособност.

Правоспособността се характеризира с възможността на отделната личност или организация да бъде носител на права и задължения. Това качество обединява групи два признака (социални и юридически) на лицата и организациите.

Дееспособността се определя от възможността на субектите на правото сами, със своите личностни осъзнати волеви действия, да реализират принадлежащите

им юридически права и отговорности. Тази възможност предполага използване на доказателства за наличие на психично и физическо здраве на субектите или на тяхната душевна зрялост.

Деликтоспособността е възможността на лицата да носят юридическа отговорност при наличие на определена вина.

Разгледаните три качества на юридически зрялата личност се намират в непосредствена взаимовръзка, като определящо място има качеството правоспособност.

Видовете правни субекти могат да бъдат определени по различни признаци. Преобладава разграничението на индивидуални, колективни и представителство.

Индивидуалните субекти са човешки индивиди, притежаващи конкретни социални и юридически качества, в т.ч. статута на гражданство, правоспособност, дееспособност на индивидите.

Колективните правни субекти (юридическите лица) са организации, групи, колективи.

Представителството е широко използвана форма за упражняване на субективни права и отговорности. Тя произлиза от наличието на две предпоставки:

- невъзможността или неспособността на непосредствения, конкретния юридически титуляр на субективните права и отговорности да ги реализира сам (липса на дееспособност);
- по целесъобразност, удобство и други съображения на дееспособния правен субект (упълномощаване).

Представителството, от своя страна, може да бъде законово или договориано.

3. Правна индивидуализация на физическите лица

Основните права и задължения на гражданите са определени от чл. 25 до чл. 61 от Глава втора на Конституцията на Република България. Конкретизирането, специфи-

Социални проблеми

цирането и обогатяването на тези права и задължения намират реализация в останалите действащи закони и подзаконов нормативни актове.

Личните права на гражданите обхващат:

- придобиване, лишаване и закрила на статута на българското гражданство;
- права на пребиваващите в Република България чужди граждани;
- права на живот, лична свобода и неприкосновеност;
- право на адвокатска защита при задържане и обвиняване в престъпление, като обвиняемият се смята за невинен до доказване на противното;
- неприкосновеност на: личния живот, жилището, свободата и тайната на кореспонденцията;
- право на свободен избор на местожителство, придвижване, напускане и завръщане в Република България, както и прилагане на ограничения, предвидени в законите.

Социално-икономическите права на гражданите на страната ни включват:

- право на доброволен брачен съюз между мъжа и жената, равни права на съпрузите и на децата родени в и извън брака;
- право на труд, свободно избрана професия, както и право на здравословни и безопасни условия на труд, на минимално трудово възнаграждение, почивка и отпуск, при условия и ред, определени от закона;
- работниците, служителите и работодателите имат право да се сдружават за защита на своите икономически и социални интереси, при условия и по ред, определени от закона;
- гражданите имат право на обществено осигуряване и социално подпомагане при временно оставане без работа, невъзможност на старите хора и лицата с

Публичната администрация

физически и психически увреждания да се издържат и обслужват;

- право на здравно осигуряване и достъпна медицинска помощ, финансирана от държавния бюджет, от лични и колективни вноски и други източници;
- право на образование, като държавата създава и финансира училища, подпомага способни ученици и студенти, упражнява контрол върху всички видове и степени училища;
- право да ползват националните и общочовешки културни ценности, както и за развитие на мултиетническата култура, художественото и научно-техническо творчество;
- гарантиране на неприкосновеността и наследяване на частната собственост;
- развитие на икономиката на Република България, почиваща върху основата на свободната стопанска инициатива и взаимодействие на частната, публичната (държавна и общинска) и кооперативната собственост.

Политическите права и свободи на гражданите произтичат от създадените конституционни и закони условия за разработване, пропагандиране и организирано реализиране на идеологии и действия, насочени към упражняване на законодателната, изпълнителната и съдебната власти в държавата.

4. Правна индивидуализация на юридическите лица и държавата

Правната индивидуализация на юридическите лица се осъществява със закона, който урежда учредяването, регистрацията, устройството, дейността и прекратяването на граждански организации със стопанска (доходоносна) и нестопанска (хуманитарна) цели.

Учредяването се извършва от физически лица, чрез свободно обединяване (организиране) на единомишленици, с цел осъществя-

Социални проблеми

ване на дейност с обществена и стопанска полза. Определянето на вида на осъществяваната дейност се извършва в техния учредителен устав или друг вид учредителен акт. Дейностите се упражняват в съответствие с регулиращите ги закони.

Регистрацията на юридическите лица е в района на окръжния съд по местонахождение. След тяхното възникване те подлежат на вписване в Централен регистър при Министерството на правосъдието.

Наименованието на юридическото лице трябва да бъде ясно, да не дублира вече регистрирано и да не въвежда в заблуждение.

Седалището и адресът на юридическото лице се определя от населеното място и адреса на неговото управление.

Писмените актове (документи) на юридическите лица следва да съдържат тяхното наименование, седалище, адрес, регистрационен и статистически номер. Те изразяват своята воля чрез своите управителни органи или чрез системата на представителство.

Особен вид юридическо лице е гържавата. Тя е колективно формирование (организация) на цялото общество в границите на международно признатите територии. Нейната основна мисия е да осъществява гържавната независимост и суверенитет на гържавната власт. Чрез своите законодателни, изпълнителни и съдебни органи тя извършва дейностите: правотворчество, правоприлагане, като същевременно носи отговорности.

Правотворчеството е гържавно-властническа дейност, реализирана чрез съответни компетентни гържавни органи. Началото се поставя с упражняване правото на законодателна инициатива. След това се обсъждат и приемат конкретни правни норми и юридически актове.

Правоприлагането е гържавно-властническа дейност, упражнявана от компетентни гържавни органи, с цел законосъобразна и целесъобразна реализация на

правото. Правоприлагането е свързано с осъществяване на гържавна принуда при търсене на отговорност, на гържавна гаранция и защита на гражданските права и свободи.

Правоприлагането обхваща три основни етапа:

- установяване на юридическите факти – събитие или действие, които могат да бъдат правомерни и неправомерни, прости и сложни;
- избор и тълкуване на регулиращите правни норми и актове, които ще разрешат възникналите правни казуси;
- решаване на юридическите дела, с които ще се регулират конкретни правни случаи, завършващо с издаване на съдебно решение (оправдателно или осъдително), административно имуществено наказание и др.

Заключение

Социалната администрация притежава огромни възможности за разрешаването на множество наболели проблеми на обществото ни, уморено от 25 години преход, избори, обещания и разочарования, миграция и бедност, загуба на вяра и липса на надежда, както у децата, така и у младите хора и представителите на третата възраст.

Огромните средства, с които разполага тя, прекрасно подготвените специалисти, наличието на множество адаптивни и динамични поделения – агенции, комисии, институти, гарантират реализацията на социализацията на индивида и превръщането му в личност. Социалната администрация може и трябва да бъде водеща в областта на професионалното ориентиране и избора на професия. Тя е призвана да води истинска борба с младежката безработица, за организиране и реализиране на дейности, чрез които се осъществява съвременната социална политика на гържавата, за въз-

приемане на европейските ценности, за преодоляване на всички видове изостаналост у гражданите на Република България.

Милиони хора у нас се трудят, за да осигурят съществуването на пенсионерите, инвалидите, децата в ранното детство и предучилищна възраст, учениците и студентите. Пред свободомислещата личност стои задачата да съгласува тази взаимна зависимост с личната си свобода и отговорност.

Според нас, в съвременното българско общество е необходимо да се реализира принципът на солидарност – да се помага на страдащите, инвалидите, на всички, които живеят под прага на бедността. Прилагането на този принцип в съвременната социална държава изисква, обаче, целево социално подпомагане, а не всеобща права – държавни помощи, давани на всеки гражданин, богат или беден, имащ потребност или не. Това не означава, че държавата, чрез своята социална администрация, трябва да осигурява с основни социални придобивки всеки, безплатно или на базата на преференциални критерии. Загължително е тя да има ясно изработени правила, критерии и изисквания при реализация на държавната социална политика – помощи и плащания на безработни, за отопление, за раждане и отглеждане на малки деца, за инвалиди, многодетни семейства, болни деца или родители в семейството.

Връзката между социалните услуги, осигурявани от държавата и данъчната тежест, трябва да е ясна на всеки гражданин в Република България. Когато отделният член на обществото у нас осъзнае, че данъкоплатецът е този, който плаща социалните услуги и правилно прецени цената им, противоедействието срещу формите на неправомерно използване на социалните средства ще бъде дейно, решително и безкомпромисно.

Реализацията на тези аспекти на дейността на социалната администрация е

израз на обществената свобода, отговорност и загриженост за отделния човек, делегирани конституционно и чрез избори на централните и местни органи на държавната власт. Само добре организираната и действаща социална система може да гарантира реализацията на идеите, намеренията и нагласите на съвременната социална държава, и то всеобхватно и резултатно.

Цитирани източници:

Андреев, М., 1992. Римско частно право. София, БАН.

(Andreev, M., 1992. Rimsko chastno pravo. Sofia, BAN)

Болонска декларация за създаване на общоевропейско образователно пространство за висше образование.

<http://cie-bg.org/document/Bolonia.pdf>.

http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/bologna-pr-bologna-oth-blg-t02.pdf.

(Bolonska deklaratsiya za sazdavane na obshtoevropeysko obrazovatelno prostranstvo za visshe obrazovanie.

<http://cie-bg.org/document/Bolonia.pdf>.

http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/bologna-pr-bologna-oth-blg-t02.pdf.)

Болонски процес (сборник статии), 2011. София..

<http://hrdc.bg/fce/001/0150/files/Bolonski%20process%20%20Statiii%20April%202011.pdf>.

(Bolonski protses (sbornik statii), 2011. Sofia.

<http://hrdc.bg/fce/001/0150/files/Bolonski%20process%20%20Statiii%20April%202011.pdf>.)

Български мълковен речник, 1996. София, изд. "Наука и изкуство", с. 703.

(Balgarski talkoven rechnik, 1996. Sofia, izd. "Nauka i izkustvo", s. 703)

Социални проблеми

Вебер, М., 1992. Социология на Господството и Социология на Религията, София, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 79.

(Veber, M., 1992. Sotsiologiya na Gospodstvoto i Sotsiologiya na Religiyata, Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“, s. 79)

Делор, Ж., 1996. Образованието- скритото съкровище, ЮНЕСКО, с. 20-21.

(Delor, Zh., 1996. Obrazovaniето- skritoto sakrovishte, YUNESKO, s. 20-21)

Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот. Конференции в Берлин и Берген; Интегрирана програма за учене през целия живот (2007-2013).

<http://www.cipprogram.com/>.

(Evropeyska kvalifikatsionna ramka za uchene prez tseliya zhivot. Konferentsii v Berlin i Bergen; Integrirana programa za uchene prez tseliya zhivot (2007-2013).

<http://www.cipprogram.com/>.)

Европейски стандарти за качество на висшето образование. <http://www.neaa.government.bg/assets/cms/File/QS%20NEAA.pdf>.

(Evropeyski standarti za kachestvo na vissheto obrazovanie. <http://www.neaa.government.bg/assets/cms/File/QS%20NEAA.pdf>.)

ECET 2020. Образование и обучение за устойчиво развитие. <http://register.consilium.europa.eu/pdf/bg/10/st05/st05395.bg10.pdf>.

(ESET 2020. Obrazovanie i obuchenie za ustoychivo razvitie. <http://register.consilium.europa.eu/pdf/bg/10/st05/st05395.bg10.pdf>)

Заключения на Съвета, относно ролята на образованието и обучението в изпълнението на стратегията „Европа 2020“, В: Официален вестник на ЕС, С., 71, 04. 03. 2011.

<http://eurollex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:070:0001:0003:BG:PDF>.

(Zaklyucheniya na Saveta, odnosno rolyata na obrazovaniето i obuchenieto v izpalnenieto na

strategiyata „Evropa 2020“, V: Ofitsialen vestnik na ES, S., 71, 04. 03. 2011.

<http://eurollex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:070:0001:0003:BG:PDF>)

Закон за административното обслужване на физически и юридически лица, ДВ, бр. 95, 1999.

(Zakon za administrativното obsluzhvanе na fizicheski i yuridicheski litsa, DV, br. 95, 1999)

Закон за администрацията, ДВ, бр.130, 1998 г.; изм. ДВ, бр. 99, 2001.

(Zakon za administratsiyata, DV, br.130, 1998 g.; izm. DV, br. 99, 2001)

Закон за държавния служител, ДВ, бр. 67, 1999 г., изм. ДВ, бр.1 и бр. 25, 2000.

(Zakon za darzhavniya sluzhitel, DV, br. 67, 1999 g., izm. DV, br.1 i br. 25, 2000)

Закон за Омбудсмана, ДВ, бр. 48, 2003 г., изм. ДВ, бр. 30 и бр. 68, 2006 г., бр. 42, 2009 г., бр. 97, 2010 г., бр. 29, 2012 г., В сила от 01. 01. 2004.

(Zakon za Ombudsmana, DV, br. 48, 2003 g., izm. DV, br. 30 i br. 68, 2006 g., br. 42, 2009 g., br. 97, 2010 g., br. 29, 2012 g., v sila ot 01. 01. 2004)

Кацамунска, П., 2008. Диалогови методи в публичната администрация. София, изд. „Авангард Прима“, с. 47.

(Katsamunska, P., 2008. Dialogovi metodi v publichnata administratsiya. Sofiya, izd. „Avangard Prima“, s. 47)

Конституцията на Република България, обн. в ДВ, бр. 56 от 1991 г., изм. и доп. ДВ, бр. 85 от 2003 г.

(Konstitutsia na Republika Bulgaria, obn. v DV, br. 56 ot 1991 g., izm. i dop. DV, br. 85 ot 2003 g.)

Наредба за условията и реда за атестиране на служителите в държавната администрация, ПМС, № 105, 21. 05. 2002.

(Naredba za usloviyata i reda za atestiranje na sluzhitelite v darzhavnata administratsiya, PMS, № 105, 21. 05. 2002)

Наредбата за условията и реда за водене на Регистър на административните структури и на актовете на органите на изпълнителната власт, ПМС, ДВ, бр. 44, 2000 г., доп. ДВ, бр. 83, 2002.

(Naredbata za usloviyata i reda za vodene na Registar na administrativnite strukturi i na aktovete na organite na izpalnitelnata vlast, PMS, DV, br. 44, 2000 g., dop. DV, br. 83, 2002)

Образование за всички – Дакарска рамка за действие.

http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/edu_dokl-bul-blg-t02.pdf.

(Obrazovanie za vsichki – Dakarska ramka za deystvie.

http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/edu_dokl-bul-blg-t02.pdf)

Павлов, П., П. Кацамунска, Г. Калагларски, 2000. Стреляйте в десетката. Държавният служител-гелови вид и комуникации, София, "Атлантис-ГК", с. 8.

(Pavlov, P., P. Katsamunska, G. Kalaglarski, 2000. Strelyayte v desetkata. Darzhavniyat sluzhitel-delovi vid i komunikatsii, Sofia, "Atlantis-GK", s. 8)

Поликárov, А., 1987. Ориентиране в методологията на науката, София, с. 4.

(Polikarov, A., 1987. Orientirane v metodologiyata na naukata, Sofia, s. 4)

Портал Европа.

<http://www.europe.bg/htmls/page.php?id=10730&category=368>.

(Portal Evropa.

<http://www.europe.bg/htmls/page.php?id=10730&category=368>)

Процесът от Копенхаген и срещата на министрите на образованието на страните от ЕС в Брюж през декември 2010 г. Съобщение от срещата в Брюж, относно засиленото европейско сътрудничество в професионалното образование и обучение.

http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/vocational/bruges_en.pdf.

(Protsetsat ot Kopenhagen i sreshtata na ministrите na obrazovaniето na stranite ot ES v Bryuzh prez dekemvri 2010 g. Saobshtenie ot sreshtata v Bryuzh, otnosno zasilenoto evropeysko satrudnichestvo v profesionalното образование i obuchenie.

http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/vocational/bruges_en.pdf)

Тофлар, А., 1995. Новата цивилизация: политиката на третата вълна. София, изд. "Обсидиан".

(Toflar, A., 1995. Novata tsivilizatsiya: politikata na tretata valna. Sofia, izd. "Obsidian")